

Zmiany w ochronie gatunkowej grzybów wielkoowocnikowych w Polsce – ku czemu zmierzamy?

Anna Kujawa

Abstrakt. Polska jako pierwszy kraj w Europie wprowadziła prawną ochronę gatunkową grzybów wielkoowocnikowych w 1983 roku. Od tej pory ukazały się kolejne 4 rozporządzenia, na podstawie których można prześledzić zmiany w podejściu do ochrony grzybów. Potrzebna jest ogólnopolska dyskusja i wypracowanie bardziej stałej strategii ochrony grzybów, konsekwentnie realizowanej w przyszłości.

Słowa kluczowe: ochrona gatunkowa, grzyby wielkoowocnikowe, Polska

Abstract. **The changes in species conservation of macromycetes in Poland – where we are going ?** Poland was the first country in Europe to introduce legal conservation of the macrofungi species in 1983. Science then, four other regulations have appeared, which reflect changes in the approach to the conservation of macromycetes. A nationwide discussion is needed to develop a more permanent strategy for macromycetes conservation, which could be consistently implemented in the future.

Keywords: species conservation, macromycetes, Poland

Wstęp

Tradycja ochrony gatunkowej grzybów w Polsce ma krótką historię. W porównaniu z kilkusetletnią tradycją ochrony roślin i zwierząt, ta dotycząca grzybów wielkoowocnikowych i zlichenizowanych (czyli porostów) jest zaledwie trzydziestoparoletnia. Mimo tak krótkiego czasu to właśnie Polska jest pionierem w ochronie grzybów, bowiem tu ukazał się pierwszy w Europie dokument, na podstawie którego otoczono prawną opieką wybrane gatunki grzybów (Grzywacz i Nieto 1989, Ławrynowicz 1998). Podejście do ochrony i wybór gatunków ewoluował z czasem i nadal jeszcze podlega zmianom i dyskusji, a lista gatunków chronionych ulega znacznym modyfikacjom.

Celem artykułu jest przedstawienie najistotniejszych zmian w prawnym podejściu do ochrony grzybów wielkoowocnikowych w Polsce.

Akty prawne i zasadnicze zmiany w latach 1983-2014

Pierwsze rozporządzenie uwzględniające grzyby jako przedmiot ochrony wydał Minister Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w roku 1983 (Rozporządzenie 1983). Grzyby w tych

latach uitożsamiane były z roślinami, mimo że już niemal od 20 lat wiadomo było, że stanowią odrębną grupę rozwojową i są bliżej spokrewnione ze zwierzętami, niż z roślinami (Whitaker 1969). W tym akcie prawnym, mającym znaczenie historyczne, nie wyróżniono grzybów z królestwa roślin. Miało to swoje konsekwencje w postaci tożsamych zapisów, proponowanych metod ochrony i podejścia do grzybów jako organizmów. W przytaczanym rozporządzeniu zamieszczono 10 pozycji dotyczących grzybów wielkoowocnikowych, obejmujących – w zależności od ujęcia – 21-24 gatunki. Dobór gatunków świadczy o tym, że celem ochrony była przede wszystkim edukacja społeczeństwa i zwrócenie uwagi na problem zagrożenia grzybów. Na liście gatunków chronionych znalazły się grzyby o owocnikach dużych, charakterystycznych, łatwe do identyfikacji: smardzowate *Morchellaceae* (wszystkie gatunki), smrotnikowate *Phallaceae* (wszystkie gatunki), purchawica olbrzymia *Langermannia gigantea*, flagowiec (czyli wachlarzowiec) olbrzymi *Meripilus giganteus*, szmaciak gałęzisty (czyli siedzeń sosnowy) *Sparassis crispa*, soplówka gałęzista (czyli bukowa) *Hericiium coralloides* i jodłowa *H. flagellum*, żagwica listkowata *Grifola frondosa* i okółkowa (czyli żagiew wielogłowa) *Polyporus umbellatus*, szyszkwowiec szyszkwowaty (czyli łuskwowaty) *Strobilomyces strobilaceus*, podgrzybek pasożytniczy (czyli tęgoskórowy) *Xerocomus parasiticus* i pniarek (modrzewnik) lekarski *Fomitopsis (Laricifomes) officinalis*.

Krótką listą gatunków budziła wątpliwości wśród grona specjalistów-mykologów. Grzywacz i Nieto (1989) pisali, iż uważa się, że ochrona gatunkowa powinna dotyczyć 60-80 gatunków.

Ochrona gatunkowa grzybów miała być realizowana poprzez zakaz niszczenia owocników wszelkich gatunków grzybów nie zbieranych w celach konsumpcyjnych na ich naturalnych stanowiskach w lasach, na łąkach, w murawach, zaroślach, itp. oraz zakaz rozgrzebywania ściółki leśnej w poszukiwaniu i przy zbiorze grzybów jadalnych (Rozporządzenie 1983). Warto zwrócić uwagę na fakt, że organizm grzyba według rozporządzenia ograniczany był w dużym stopniu do samych owocników, a pomijano znaczenie warunków rozwoju grzybni, mimo, że już w roku 1958 prof. Alina Skirgiełło w referacie wygłoszonym w Pradze na drugim Kongresie Europejskich Mykologów mówiła o potrzebie ochrony grzybów i ich siedlisk (za Ławrynowicz 2011).

W roku 1995 ukazało się nowe rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa (Rozporządzenie 1995), w którym nadal grzyby przypisywano do roślin, a lista gatunków objętych ścisłą ochroną uległa poszerzeniu jedynie o dwa gatunki z chronionych już rodzajów, ale rzadsze – szmaciaka (siedzunia) dębowego *Sparassis brevipes* i soplówkę jeżowatą *Hericiium erinaceum*. Ewolucji uległy zakazy dotyczące grzybów ściśle chronionych. W myśl zapisów w tym rozporządzeniu zabrania się umyślnego niszczenia grzybów, zrywania, ścinania w całości lub części oraz pozyskiwania i wrywania z naturalnych stanowisk, zbywania, nabywania, przenoszenia, a także wywożenia za granicę w całości lub części w stanie świeżym lub przetworzonym. W myśl tego zapisu ochronie zaczyna podlegać cały organizm grzybowy łącznie z grzybnią. Po raz pierwszy pojawia się zapis faworyzujący gospodarczą działalność człowieka. Zakazy dotyczące gatunków podlegających ścisłej ochronie nie dotyczą wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki człowieka, a szczególnie rolnej, leśnej i rybackiej.

W stosunku do grzybów objętych ochroną częściową pojawił się rewolucyjny zapis, w którego wycofano się po 10 latach (w rozporządzeniu z roku 2004). Mianowicie, za pod-

legające ochronie częściowej uznano wszystkie gatunki grzybów z wyjątkiem tych, które zostały objęte ochroną ścisłą i ich pozyskanie mogło się odbywać tylko na podstawie stosownych zezwoleń. Jest to jedyny okres (1995-2004), w którym ochronie podlegały wszystkie gatunki grzybów dziko rosnących na terenie Polski. Ograniczenia związane z ochroną częściową nie miały zastosowania do zbioru grzybów w celach konsumpcyjnych, usuwania grzybów niszczących materiały, budynki lub uniemożliwiających prowadzenie racjonalnej gospodarki oraz zwalczania grzybów zagrażających zdrowiu lub życiu człowieka.

W roku 2001 ukazało się kolejne, przynoszące jedynie nieznaczne zmiany, rozporządzenie (Rozporządzenie 2001), w którym wyszczególniono gatunki z rodzin wcześniej wpisywanych w rozporządzenie bez podania gatunków (smardzowate, sromotnikowate) i utrzymano zapis o ochronie częściowej dla wszystkich gatunków grzybów. Można uznać, że (najprawdopodobniej w sposób niezamierzony) wykluczono z listy gatunków chronionych bardzo rzadkiego w Polsce sromotnika woalkowego *Phallus duplicatus*, bowiem nie został wyszczególniony wśród gatunków sromotnikowatych.

Kolejne rozporządzenie, które ukazało się w roku 2004 (Rozporządzenie 2004), przyniosło już dużo bardziej istotne zmiany. Przede wszystkim po raz pierwszy zostało opracowane odrębnie dla roślin i grzybów. Znacznemu, ponad trzykrotnemu, rozszerzeniu uległa lista chronionych gatunków grzybów wielkoowocnikowych i po raz pierwszy usunięto z listy niektóre gatunki – np. ekspansywnego sromotnika smrodliwego *Phallus impudicus* i obcego naszej mykobiocie mądziaka malinowego *Mutinus ravenelii*. Rozszerzenie listy gatunków spełniło postulaty wielu przyrodników. Był to wynik dojrzewania koncepcji poszerzenia listy gatunków stosownie do ich zagrożenia (Ławrynowicz 2004). Lista gatunków chronionych została przygotowana przez PTOP „Salamandra” na zlecenie Ministra Środowiska, po konsultacjach ze środowiskiem biologów, Państwową Radą Ochrony Przyrody oraz mykologami skupionymi w Polskim Towarzystwie Botanicznym (Ławrynowicz 2004). W 52 pozycjach obejmujących pojedyncze gatunki lub całe rodzaje zawarto około 95 gatunków podlegających ochronie ścisłej. Rewolucyjna zmiana objęła po raz kolejny gatunki z ochrony częściowej. Wycofano zapis o częściowej ochronie wszystkich gatunków i pozostawiono w tej kategorii tylko włóknouszka ukośnego (błyskoporka podkorowego) *Inonotus obliquus*. Na liście gatunków ściśle chronionych zamieszczono wybrane grzyby z następujących grup (za Ławrynowicz 2004):

1. Gatunki dotychczas chronione, z wyłączeniem kilku, które nie kwalifikowały się do ochrony w świetle przyjętych kryteriów, spójnych dla wszystkich grup organizmów.
2. Kilka gatunków rzadkich i zagrożonych od dawna postulowanych do ochrony w Polsce.
3. Występujące w Polsce grzyby z listy 33 gatunków proponowanych do ochrony w Europie, oczekujących na umieszczenie w Załączniku 1 Konwencji Berneńskiej.
4. Kilka gatunków, których ochrona stanowisk uwarunkowana jest ochroną siedlisk, w myśl wymogów Dyrektywy Siedliskowej i programu Natura 2000.

Znacznie rozbudowano zakazy dotyczące gatunków chronionych i po raz pierwszy pojawił się, kluczowy w ochronie grzybów, zapis o zakazie niszczenia ich siedlisk i ostoi. Utrzymano odstępstwo od zakazów na rzecz prowadzenia „racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej” oraz usuwania grzybów niszczących materiały lub obiekty budowlane i zrezy-

gnowano ze zwalczania gatunków zagrażających życiu i zdrowiu człowieka. Ze szczególnym pietyzmem potraktowano pniarka (modrzewnika) lekarskiego, który jako jedyny nie mógł być niszczony nawet w wyniku prowadzenia „racjonalnej gospodarki”.

Zapisano także w 9 rozbudowanych punktach sposoby ochrony gatunków chronionych, w których położono nacisk na ochronę siedliskową oraz zapewnienie obecności podłoża, z którymi związane są grzyby chronione.

W najnowszym rozporządzeniu Ministra Środowiska z roku 2014 (Rozporządzenie 2014), lista gatunków była korygowana, tak jak poprzednio, przez PTOP „Salamandra” z szerokimi konsultacjami w środowisku mykologów (Kepel i in. 2013). Propozycje i koncepcja zmian znalazła tylko częściowe odzwierciedlenie w ostatecznej, ogłoszonej wersji rozporządzenia. Główne zmiany polegały na znacznych przesunięciach gatunków z ochrony ścisłej do częściowej. Podyktowane to było zmianami w ustawie o ochronie przyrody, bowiem na podstawie art. 56 ust. 4 pkt 6 i 7 ustawy, wobec gatunków objętych ochroną częściową przesłanką wystarczającą do wydania zezwolenia na czynności zakazane (inną niż wymienione w pkt 1-5 tego ustępu) jest „słuszny interes strony”, a w przypadku gatunków poddanych ochronie ścisłej trzeba wykazać, że ich potrzeba wynika z „koniecznych wymogów nadrzędnego interesu publicznego”. Kolejne zmiany dotyczące chronionych gatunków to wykreślenie z listy gatunków chronionych 22 grzybów oraz objęcie ochroną 44 gatunków nowych. Ostatecznie po zmianach obecnie ochroną objętych jest 117 gatunków grzybów wielkoowocnikowych, w tym 54 ochroną ścisłą i 63 – częściową. Dokładniejszą analizę zmian wraz w wykazami tabelarycznymi i bogatą ilustracją fotograficzną zawarto w – dostępnym na stronie Polskiego Towarzystwa Mykologicznego – opracowaniu Polskiego Towarzystwa Mykologicznego (Domian i in. 2015). Wśród gatunków, które nie są już chronione znajdują się grzyby hemerofilne, czyli pozytywnie reagujące na wiele zmian powodowanych przez człowieka i mające w Polsce stosunkowo liczne stanowiska, np. purchawica olbrzymia *Langermannia gigantea*, czarka austriacka *Sarcoscypha austriaca*, część gatunków gwiazdoszy *Geastrum* spp., siedziun sosnowy *Sparassis crispa*, niektóre sarniaki *Sarcodon* spp., wachlarzowiec olbrzymi *Meripilus giganteus* i sromotnik fiołkowy *Phallus hadriani*.

Natomiast wśród gatunków nowych, ochroną objęto m.in. rzadkie gatunki torfowiskowe, a także grzyby występujące na nieużytkowanych łąkach górskich, gatunki mykoryzowe związane z lasami dębowymi i bukowymi na wapiennym podłożu oraz rzadkie gatunki związane z martwym drewnem. Utrzymano ochronę dla kilku gatunków częściej występujących, ale pełniących rolę ochronną dla starzejących się drzew i organizmów związanych z próchnowiskami.

W rozporządzeniu nadal podkreśla się dużą rolę ochrony siedlisk chronionych gatunków, a sposoby ochrony gatunków określone są w 14 rozbudowanych punktach. Nieco ogranicza się bardzo liberalne w poprzednich rozporządzeniach zapisy dotyczące działań gospodarczych, zwiększając liczbę gatunków, których nie dotyczy to odstępstwo i wprowadzając dla pozostałych gatunków klauzulę „jeżeli technologia prac uniemożliwia przestrzeganie tych zakazów”.

Podsumowanie

Ochrona gatunkowa grzybów wielkoowocnikowych w Polsce co kilka lat przynosi ważne zmiany, powodujące znaczne zamieszanie w sporządzanych dokumentach (głównie opracowaniach dotyczących terenów przyrodniczo cennych, planach ochrony, ekspertyzach, ocenach oddziaływania na środowisko) i wydanych materiałach edukacyjnych. Część z tych zmian wynika z ewolucji prawa europejskiego i krajowego dotyczącego ochrony przyrody oraz coraz większej wiedzy o zagrożeniu i wymaganiach gatunków, a część z podejścia do ochrony przyrody. Lista gatunków chronionych odzwierciedla rozwój koncepcji ochrony przyrody i jest wynikiem kompromisu m.in. pomiędzy odmiennymi stanowiskami, wiedzą o zagrożeniu gatunków, możliwościami zapobieganiu utracie gatunków. Najprawdopodobniej konieczne będą dalsze zmiany na liście gatunków. Pierwotnie planowano objęcie ochroną ponad 250 gatunków (Kepel i in. 2013), jednak ostatecznie w rozporządzeniu znalazła się lista znacznie skrócona, która tak, jak wszystkie poprzednie, budzi wątpliwości i kontrowersje. Otwarte pozostają pytania, wymagające dyskusji w jak najszerszym gronie, nie tylko mykologów, ale także leśników, biologów, ekologów. Najważniejsze z nich to:

1. Jaki jest cel ochrony gatunkowej?
2. Jak cel ochrony przekłada się na długość listy gatunków grzybów proponowanych do ochrony?
3. Jakie są realne szanse realizacji ochrony gatunków zaproponowanych do ochrony?
4. Czy można skonstruować listę idealną?
5. Dla kogo jest lista gatunków chronionych?
6. Czy listy gatunków chronionych są w ogóle potrzebne?
7. Kto i w jaki sposób ma wykonywać i finansować zalecenia ochrony gatunków ujęte w rozporządzeniu?
8. Jak i w jakiej skali planować i wykonywać ocenę skutków działań ochronnych?

Przedstawiona lista pytań nie wyczerpuje dylematów, na które trzeba znaleźć odpowiedź przy konstruowaniu list gatunków chronionych. Aby odpowiedzieć na te pytania konieczna jest otwarta dyskusja, w którą włączą się aktywnie wszystkie zainteresowane strony.

Literatura

- Domian G., Kałucka I., Kędra K., Kujawa A., Ławrynowicz M., Pawłowska J., Ruszkiewicz-Michalska M., Sierota Z., Wrzosek M. 2015. Zmiany w ochronie gatunkowej grzybów wielkoowocnikowych 2004-2014. Warszawa, Polskie Towarzystwo Mykologiczne, [http://www.ptmyk.pl/wp-content/uploads/2015/01/broszura_ochrona_ze-zdj%C4%99ciami1.pdf].
- Grzywacz A., Nieto J.C. 1989. Grzyby chronione. PWRiL, Warszawa.
- Kepel A., Kujawa A., Fałtynowicz W., Zalewska A. 2013. Aktualizacja listy gatunków grzybów objętych ochroną gatunkową oraz wskazania dla ich ochrony. Wersja 2b – po konsultacjach społecznych, Warszawa 2 sierpnia 2013. Poznań, PTOPI „Salamandra”. [http://www.gdos.gov.pl/files/artykuly/5444/Aktualizacja_listy_gatunkow_grzybow_objetych_ochrona_gatunkowa_oraz_wskazania_dla_ich_ochrony_wersja_20813d.pdf].

- Ławrynowicz M. 1998. Conservation of fungi in Poland. In: Perini C. (Ed.). Conservation of fungi in Europe. Proceedings of the 4th meeting of the European Council for the Conservation of Fungi. Vipiteno: 76-80.
- Ławrynowicz M. 2004. Ochrona gatunkowa grzybów. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 60 (5): 51-61.
- Ławrynowicz M. 2011. Międzynarodowe aspekty ochrony grzybów. W: Mańka M. (red.). Ochrona grzybów w środowisku leśnym. Zagrożenia i ochrona grzybów, czyli o tym, jak rozwija się ochrona grzybów w Polsce i na świecie. Seminarium naukowe Wielkopolskiego Oddziału PTL., Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań: 11-24.
- Rozporządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 30 kwietnia 1983 r. w sprawie wprowadzenia gatunkowej ochrony roślin. Dz. U. Nr 27 Poz. 134.
- Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 6 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin. Dz. U. Nr 41 Poz. 214.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 września 2001 r. w sprawie określenia listy gatunków roślin rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów właściwych dla tych gatunków i odstępstw od tych zakazów. Dz. U. Nr 106 Poz. 1167.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 lipca 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących grzybów objętych ochroną. Dz. U. Nr 168 Poz. 1765.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej grzybów. Dz. U. Poz. 1765.
- Whitaker R.H. 1969. New concepts of kingdoms of organisms. *Science* 163: 150-160.

Anna Kujawa

Instytut Środowiska Rolniczego i Leśnego Polskiej Akademii Nauk,
Stacja Badawcza w Turwi
anna.kujawa@isrl.poznan.pl